

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра всесвітньої історії

Дипломна робота магістра

з теми: **“Гадяцький договір 1658 року та
причини провалу його реалізації”**

Виконала:
студентка II курсу ОС “Магістр”
спеціальності 014 Середня освіта
(Історія)
заочної форми навчання
Шеремет Діана

Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Лисенко Олександр Євгенович

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2023 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія, джерельна база та методологія дослідження	6
1.1. Історіографія проблеми	6
1.2. Огляд джерел	14
1.3. Методологічні засади дослідження	16
РОЗДІЛ 2. Передумови та причини укладення Гадяцького договору	18
2.1. Зовнішньополітичні орієнтири гетьмана І. Виговського та місце у них Речі Посполитої	18
2.2. Труднощі українсько-польського переговорного процесу в Межиріччі та досягнуті результати	30
2.3. Дискусії в середовищі владної верхівки Речі Посполитої в другій половині літа 1658 р. та їх вплив на укладення угоди	40
РОЗДІЛ 3. Зміст укладеного договору та його значення у контексті українського державотворення	49
3.1. Суспільно-політична й соціально-економічна сутність угоди	49
3.2. Механізм врегулювання релігійних суперечностей	58
РОЗДІЛ 4. Спроби перегляду Гадяцького договору та їх наслідки	66
4.1. Сутність пропозицій обох сторін щодо внесення змін у зміст угоди та їх результати	66
4.2. Причини провалу реалізації Гадяцького договору 1658 р.	77
ВИСНОВКИ	85
Список використаних джерел та літератури	88

ВСТУП

Актуальність теми. Гадяцький договір Війська Запорізького з Річчю Посполитою 1658 р. щодо впровадження у життя нового унійного проєкту є, безперечно, одним із ключових сюжетів політичної і соціальної історії не лише ранньомодерної України, але й всієї Центрально-Східної Європи. Річ у тім, що хоча угоді так і не судилося бути втіленою в життя у первісному її варіанті, все ж нею було започатковано реальний суспільно-політичний процес трансформації Речі Посполитої в триєдину федерацію рівноправних політичних народів, як того бажали її творці. Договір передовсім продемонстрував невичерпність потенціалу політичного розв'язання надскладного соціального, політичного й етноконфесійного конфлікту, що так довго не піддавався вирішення.

Крім того, Гадяцька угода 1658 р. продемонструвала небачену ще з часу проголошення Люблінської унії 1569 р. широту політичного мислення, а також політичну зрілість частини як річпосполитської, так і української еліти до поступок і компромісів, що було вкрай важливою передумовою будь-якої трансформації відкритого збройного протистояння в процес переговорів і спроб віднайдення компромісних рішень. І врешті, досягнута в Гадячі угода спричинила серйозні зміни у структурі міжнародних взаємин всього регіону Центрально-Східної Європи.

Річ у тім, що ідеї, закладені у тексті Гадяцької угоди, кардинально змінювали політичне тло Східної Європи, сформоване українсько-російським договором 1654 р., нав'язуючи до рівноваги, яка тут існувала напередодні 1648 р. З висоти сьогодення це був далекосяжний крок, однак за тогочасних реалій аж такої перспективи в досягнутих домовленостях не проглядалося. Тому в пізніших українській та зарубіжній історіографії не бракувало захопливих оцінок самої концепції, закладеної в Гадяцьку угоду.

Більше того, у Гадяцькому проєкті тісно переплелися різноманітні чинники: від стереотипів мислення і ціннісних установок творців тексту угоди до міжнародних обставин і реальної військової спроможності її суб'єктів.

Актуальність подальшої розробки теми полягає у тому, що Гадяцький договір 1658 р. містить багато різноманітних підтекстів, а відтак є надзвичайно цінним джерелом для глибшого розуміння світогляду українського козацтва, а також української, польської й литовської шляхти середини XVII ст. Його вивчення дозволяє збагнути сам механізм співіснування у свідомості шляхти і козацтва традиціоналізму й готовності до новацій у сфері станової ієрархії та міжстанових відносин, до ідеї порозуміння на умовах, подібних до гадяцьких.

Об'єктом дослідження є українсько-польські відносини середини XVII ст. в контексті тогочасної системи міжнародних відносин.

Предметом дослідження є Гадяцький договір 1658 року та причини невдачі його реалізації.

Хронологічні межі роботи охоплюють період від початку гетьманства І. Виговського (жовтень 1657 р.) до ратифікації сеймом Речі Посполитої Гадяцького договору (травень 1659 р.). В окремих випадках з метою глибшого висвітлення передумов укладення договору та наслідків його затвердження у значно зміненому варіанті в роботі простежується вихід як за рамки нижньої, так і верхньої хронологічних меж.

Географічні межі охоплюють територію козацької України та Речі Посполитої станом на середину XVII ст.

Мета роботи полягає у тому, щоб дослідити та висвітлити передумови укладення й зміст Гадяцького договору 1658 р. та причини невдачі його реалізації.

Для досягнення визначеної мети необхідно розв'язати такі **завдання**:
– охарактеризувати історіографію та наявну джерельну базу з визначеної проблеми, а також методологічний інструментарій написання роботи;

- розкрити передумови та причини укладення Гадяцького договору: місце планам І. Виговського Речі Посполитої, труднощі переговорного процесу та дискусії з питання погодження його змісту;
- проаналізувати сутність укладеного договору та його значення у контексті українського державотворення;
- простежити процес перегляду змісту Гадяцького договору від часу його укладення до ратифікації на сеймі;
- з’ясувати причини провалу реалізації Гадяцького договору 1658 р.

Апробація результатів роботи відбувалася під час попереднього захисту магістерських робіт на засіданні кафедри всесвітньої історії 15 листопада 2023 р.

Практичне значення дослідження. Матеріали магістерської роботи можуть використовуватися здобувачами вищої освіти для підготовки до семінарських занять з курсів “Історія України”, “Український політичний проєкт XVII ст.: становлення національного інституту влади”, “Нова історія країн Європи та Америки”, написання рефератів, курсових робіт, а також в процесі викладання історії України і всесвітньої історії в закладах загальної середньої освіти.

Структура роботи відповідає визначеній меті та основним завданням дослідження і складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на окремі підрозділи, висновків і списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи – 98 сторінок, основної частини – 87 сторінок. Список використаних джерел та літератури нараховує 99 позицій.

ВИСНОВКИ

Отже, укладення Гадяцької угоди між Військом Запорозьким та Річчю Посполитою стало результатом розвитку взаємовідносин між Варшавою, Москвою та Чигирином в другій половині 50-х рр. XVII ст. Загострення українсько-російських відносин, яке стало результатом ігнорування Москвою інтересів козацької України та спроби перегляду договору 1654 р., підштовхнуло українське керівництво до переговорів з Варшавою. Крім того, у Варшаві в пошуках виходу з вкрай складного зовнішньополітичного становища, спричиненого агресією з боку Швеції та Московії, а також вимогами останньою польської корони, прийняли рішення про залагодження конфлікту з козацькою Україною шляхом переговорів. Як наслідок, українсько-польські перемовини, які тривали весни – літа 1658 р., завершилися підписанням у вересні Гадяцького договору.

Його укладення стало можливим завдяки усвідомленню представниками владних верхівок Речі Посполитої та Війська Запорозького важливості примирення і повернення козацької України до складу оновленої Речі Посполитої. Передумови визрівання ідеї примирення саме наприкінці 1650-х рр. крились як у несприятливих для Речі Посполитої та козацької України зовнішньополітичних умовах, так і тих викликах, що сформувались усередині обох державних організмів. На порядку денному Варшави одним з ключових завдань в контексті зовнішньої політики була необхідність переломити невдалий хід війн із Московією і Швецією на свою користь. Крім того, у контексті внутрішньополітичного розвитку Речі Посполитої примирення з Військом Запорозьким сприймалося частиною владної еліти вигідною перспективою у сенсі зміцнення позицій короля та й загалом державної влади в республіці.

У випадку ж Чигирина найважливішим зовнішньополітичним завданням було досягнення ефективного спротиву зовнішньому тиску Москви. Водночас це завдання тісно перепліталось і з нагальними потребами

внутрішньої політики, оскільки царський уряд намагався загострювати соціальні суперечності в козацькій Україні і в такий спосіб отримувати для себе максимуму політичних дивідендів.

Зважаючи на гостру зацікавленість обох сторін в укладенні угоди та розуміючи її вплив на характер міжнародних взаємин у Центрально-Східній Європі, сторони докладали максимум зусиль у ході узгодження та підписання договору, зрозуміло намагаючись отримати максимум вигоди і користі саме для себе.

Перспектива впровадження в політичне життя оновленої Речі Посполитої Князівства Руського мала нівелювати наявні політичні втрати козацтва як де-факто єдиної політичної еліти козацької України та натомість створити необхідні умови для інтеграції в межах єдиного державного організму інтересів шляхти й козацтва.

Компромісні рішення, що на них сторонам довелося піти у часи налагодження мирного процесу, уможливили підписання угоди, проте через тиск її опонентів як в козацькій Україні, так і в Речі Посполитій, провокували сторони до спроб переглянути не вигідні умови на етапі ратифікації документа на сеймі, а в майбутньому наражали його творців на критику у сенсі нехтування ними принциповими суспільно-політичними потребами власних суспільств.

Українські негативні наслідки для впровадження у життя перспективного політичного проекту мали й аспекти соціального егоїзму, що проявилися в небажанні переважної частини еліти Корони Польської й Великого князівства Литовського поступатися козацтву частиною свого монопольного права в політичній і соціальній сферах, як і у відповідному ставленні представників римо-католицького кліру до претензій православних ієрархів на участь у політичному житті спільної держави. Аналогічно й егоїзм наближеної до гетьмана І. Виговського частини козацької старшини, котра у процесі повернення під владу короля намагалася, скориставшись цією наближеністю, забезпечити собі якомога більші матеріальні дивіденди,

налаштовував решту старшин, що не входили до близького оточення гетьмана, а також і широкий козацький загал як проти самого І. Виговського, так і укладеної ним Гадяцької угоди з Річчю Посполитою. В результаті затверджений сеймом в травні 1659 р. варіант договору засвідчив повне ігнорування політичною елітою Речі Посполитої конструктивності ідеї порозуміння з козацькою Україною в контексті її вигідності для самої Польсько-Литовської держави, а також вкотре виявив високий рівень станового егоїзму представників тогочасного річпосполитського політикуму. Таке рішення сейму лише ускладнило внутрішньо- і зовнішньополітичне становище Речі Посполитої, поглибивши її кризу.

Загалом, потрібно констатувати той факт, що Гадяцький договір укладався в непростих обставинах, на його сутність впливали різні чинники. Цілком зрозуміло, що кожна сторона мала свої інтереси, які не завжди співпадали між собою, що і спричиняло прагнення вносити бажані для Чигирини і Варшави зміни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. Джерела

1. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*. Санкт-Петербург.: Тип. П. А. Кулиша, 1863. Т. 4: 1657-1659. 276 с.
2. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*. Санкт-Петербург: Тип. В. В. Пратц, 1872. Т. 7: 1657-1663. 398 с.
3. *Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России*. Санкт-Петербург: Тип. А. Катанского и К°, 1892. Т. 15: 1658-1659. 462 с.
4. Брехуненко, В. А. (1993). Невідомі джерела до історії української державності кінця 50-х – середини 70-х рр. XVII ст. в польських архівосховищах та відділах рукописів наукових бібліотек. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали Третіх Всеукраїнських історичних читань)*. Київ, Черкаси. Вип. 3, 99–103.
5. Величко, С. (1991). *Літопис* / Пер., вст. стаття, комент. В.О. Шевчука. Київ: Дніпро, Т. 1. 371 с.
6. Гадяцька угода 1658 року. Документи. *Гадяцька унія 1658 року* / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 2008. С. 11–30.
7. Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу 1648 –1658 рр. Т. 4: (1655–1658 рр.) / Упорядн. о. Ю. Мицик. Київ, 2015. 539 с.
8. Комісія Гадяцька. 1658 року. *Україна. Антологія пам'яток державотворення X – XX ст.* Київ, 2008. Т. III. С. 250–255.
9. Мицик, Ю. (1999). З дипломатичної документації Б. Хмельницького та І. Виговського. *Наукові записки. Історія* / Національний університет "Києво-Могилянська академія". Т. 14, 93–112.
10. Nagielski, M. (2012). Dzieje upadku hetmana zaporoskiego Iwana Wyhowskiego w świetle korespondencji z 1659 roku. *Od Kijowa do Rzymu. Z dziejów stosunków Rzeczypospolitej ze Stolicą Apostolską i Ukrainą*. [Pod

- redakcją M. R. Drozdowskiego, W. Walczaka, K. Wiszowatej-Walczak]. Białystok, 243–262.
11. Олянчин, Д. (1990). Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року. *ЗНТШ*. Львів. Т. 222, 327–350.
 12. Памятники, изданные Временною Комиссиею для разбора древних актовъ. Киев: Университетская типографія, 1852. Т. 3. Р. 3.
 13. Памятники, изданные Киевскою комиссией для разбора древних актов (далі – ПКК). Киев, 1898. Т. 3.
 14. Rudawski, W. J. (1855). *Historja polska od śmierci Władysława IV aż do pokoju oliwskiego, czyli dzieje panowania Jana Kazimierza od 1648 do 1660 r.* Petersburg, Mohylew: Nakładem Bolesława Maurycego Wolffa. Т. 2. 459 s.
 15. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. / [упор., передм., приміт. В. Шевчука]. Київ : Дніпро, 2001. Т. 3. Кн. 1. Третя чверть XVII ст. 504 с.
 16. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657-1687). *Матеріали до українського дипломатарію*. Київ-Львів, 2004. 1088 с.
 17. Флоря, Б. Н. (2007). Русско-польские отношения в 50-е годы XVII века / Б. Н. Флоря. *Русская и украинская дипломатия в международных отношениях в Европе середины XVII века*. Москва: Гумманитарий, 137–230.

Література

18. Антонович, В. Б. (1991). *Про козацькі часи на Україні*. Київ: Дніпро, 238 с.
19. Апанович, О. (1961). *Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії 50–70-ті роки XVII ст.* Київ: Вид-во АН УРСР, 299 с.

20. Бобятинський, К. (2008). Гадяцька унія в польській історіографії. *Гадяцька унія 1658 року* / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 306–349.
21. Борисенко, В. (2000). Роль російського уряду в дестабілізації політичного життя України (квітень 1657 – лютий 1658 рр.). *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку*. Випуск 7. Київ: Ін-т історії України НАНУ, 143–151.
22. Брехуненко, В., Ковальчук, В., Ковальчук, М., Клорнієнко, В. (2016). «Братня» навала. *Війни Росії проти України XII–XXI ст.* Київ: ТОВ «Друкарня Бізнесполіграф», 248 с.
23. Брехуненко, В. (2008). Козацько-польські домовленості XVI – першої половини XVII ст. *Гадяцька унія 1658 року* / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 49–66.
24. Брехуненко, В. (2008). На шляху до Гадяча 1658 р.: козацький традиціоналізм і гадяцький дискурс. *350-lecie unii hadziackiej (1658-2008)*. Warszawa: Wydawnictwo “DiG”, 69–88.
25. Брехуненко, В. (2014). *Східна брама Європи. Козацька Україна в середині XVII – XVIII ст.* Київ: Темпора, 503 с.
26. Бульвінський, А. Г. (2005). Дипломатичні зносини України в період гетьманування Івана Виговського (серпень 1657 – серпень 1659 рр.). *Український історичний журнал (далі – УІЖ)*. № 1, 125–138.
27. Бульвінський, А. Г. (2008). *Українсько-російські взаємини 1657–1659 рр. в умовах цивілізаційного розмежування на сході Європи*. Київ, 680 с.
28. Верменич, Я. В. (1995). Гадяцький трактат і його оцінки в українській історіографії XIX – початку XX ст. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку (Матеріали П'ятих Всеукраїнських історичних читань)*. Київ, Черкаси, Вип. 5, 118–120.
29. Газін, В. (2007). Європейський вектор у зовнішній політиці Московської держави та козацька Україна (середина – друга половина

- 50-х рр. XVII ст.). *Terra cossacorum: студії з давньої історії України. Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степановича Степанкова*. Київ, 141–154.
30. Газін, В. В. (2018). Крах Гадяча : до питання про причини провалу проекту утворення Речі Посполитої трьох народів (до 360-річниці Гадяцької угоди). *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, Вип. 11: До 100-річчя від заснування Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, 137–147.
31. Газін, В. В. (2015). Між Гадячем та Переяславом: Москва та Варшава в боротьбі за Україну в 1658-1659 рр. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник наукових праць* / [редкол.: В. С. Степанков (головн. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. І. Огієнка, Випуск 4, 87–102.
32. Газін, В. В. (2019). *Між Москвою та Варшавою: «українське питання» в 1654–1667 рр. : монографія* / наук. ред. – проф. В. С. Степанков. Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня «Рута», 372 с.
33. Газін, В. (2003). «Місія Тетері». До питання про підготовку підписання Гадяцької угоди 1658 року між Україною та Річчю Посполитою. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки*. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Поділ. держ. пед. ун-т, інф.-вид. відділ, Т. 11, 70–78.
34. Газін, В. (2015). На шляху до Гадяча. У геополітичному трикутнику: Чигирин – Москва – Варшава. *Наукові праці Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка*, Т. 25: Історичні науки, 189–203.
35. Газін, В. В. (2012). Станіслав Казімеж Беневській в польсько-українському політичному діалозі другої половини 50-х рр. XVII ст. *Проблеми історії країн Центральної та Східної Європи: збірник*

- наукових праць* / [редкол.: В. С. Степанков (головн. ред.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: К-ПНУ ім. І. Огієнка, Випуск 3, 103–110.
36. Газін, В. В. (2009). «Українське питання» в контексті політичної боротьби в Центрально-Східній Європі в середині XVII ст. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки*. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, Вип. 2, 222–237.
37. Герасимчук, В. (1909). Виговщина і Гадяцький трактат. *Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка (далі – ЗНТШ)*. Львів, Т. 89, 46–90. URL: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/NTSH089.pdf>
38. Голобуцький, В. (1994). Запорозьке козацтво. Київ: Вища школа, 539 с.
39. Горобець, В. (2009). Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної і соціальної історії ранньомодерної України. Київ: Інститут історії України НАН України, 271 с.
40. Горобець, В. (2008). Гадяцька угода 1658 р. у структурі міжнародних взаємин Центрально-Східної Європи. *Гадяцька унія 1658 року* / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 81–108.
41. Горобець, В. (2018). Гадяцький договір 1658 р. – чому угода так і не стала унією? (Про перспективи та проблеми реалізації проекту у 360-ліття його укладення). *Український історичний журнал*, № 5, 21–45.
42. Горобець, В. (2017). *Зірки та терени козацької революції. Історія звитяг і поразок*. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 480 с.
43. Горобець, В. (2001). *Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654 – 1665*. Київ: Інститут історії України, 533 с.
44. Горобець, В. (2017). *Світанок української держави. Люди, соціум, влада, порядки, традиції*. Харків: КСД, 448 с.
45. Горобець, В. (2009). «Це вікопомне склеювання знову в одне...». Зовнішньополітичні стимули та соціополітичні аванси для впровадження Гадяцької унії 1658 року. *Укр. іст. журнал*, № 4, 48–66.

46. Грушевський, М. (1991). Виговський і Мазепа. *Вивід прав України* / М. Грушевський, І. Франко, М. Костомаров та ін. Львів: МП «Слово», 128 с.
47. Грушевський, М. С. (1998). *Історія України-Руси*. Київ: Наукова думка, Т. X: 1657-1658, 408 с.
48. Діптан, І. (2009). Гадяцький вибір Івана Виговського у баченні Михайла Грушевського. *Гадяцька унія 1658 року: контрверсії минулого і сучасність: збірник статей за матеріалами Міжнародної наукової конференції (4-5, 16-17 вересня 2008 року)*. Полтава: ПОППО, 184 с.
49. Кемпа, Т. (2008). Конфесійна проблема в Гадяцькій угоді. *Гадяцька унія 1658 року* / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 128–147.
50. Когут, З. Е. (2008). Від Гадяча до Андрусова: осмислення “Отчизни” в українській політичній культурі. *Гадяцька унія 1658 року* / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 228–239.
51. Коссаржецький, К. (2008). Велике князівство Литовське і Гадяцька унія. *Гадяцька унія 1658 року* / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 177–227.
52. Костомаров, Н. И. (1863). Гетманство Выговского. *Исторические монографии и исследования*. Санкт-Петербург: Тип. товарищества "Общественная польза", Т. 2, 39–200.
53. Кралюк, П. (2015). *Козацтво в контексті українсько-польських стосунків: літературні інтерпретації ранньомодерного періоду*. Київ: ТОВ «КНТ», 282 с.
54. Крип'якевич, І. (1934). *Історія козаччини*. Львів: Накладом фонду «Учіться, брати мої», 135 с.
55. Кролль, П. (2008). Коронна шляхта і Гадяцька унія. *Гадяцька унія 1658 року* / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 148–176.

56. Кулаковський, П. (2008). Козацьке посольство на сейм 1659 року. *Гадяцька унія 1658 року* / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 109–127.
57. Липинський, В. (1991). *Україна на переломі 1657–1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті*. Філадельфія: Східно-Європейський дослідний інститут ім. В. К. Липинського, 346 с.
58. Мицик, Ю. (2004). *Гетьман Іван Виговський*. Київ: Видавничий дім «КМ Академія», 84 с.
59. Мицик, Ю. (1995). Іван Виговський. *Володарі гетьманської булави*. Київ: Варта, 191–236.
60. Нариси з історії дипломатії України / [О. І. Галенко, Є. Є. Камінський, М. В. Кірсенко та ін.; відп. ред. В. А. Смолій]. Київ: Альтернативи, 2001. 733 с.
61. Оляничин, Д. (1990). Пункти Івана Виговського українським послам на варшавський сейм 1659 року. *Записки Наукового товариства імені Шевченка (ЗНТШ)*, (222). Львів, 327–350.
62. Перналь, А. Б. (2013). Річ Посполита двох народів і Україна: дипломатичні відносини 1648 – 1659 рр. / Переклад з польської о. проф. Юрія Мицика за участі Інни Тарасенко. Київ: Видавничий дім "Києво-Могилянська академія", 400 с.
63. Плохій, С. (2008). Гадяч 1658: творення міту. *Гадяцька унія 1658 року* / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 281–305.
64. Приходько, Ю., Коваль, Л. (2009). Інституційні аспекти історії соціально-економічних перетворень в Україні в середині XVII століття, що знайшли відображення в Гадяцькому трактаті 1658 року. *Гадяцька унія 1658 року: контрверсії минулого і сучасність: збірник статей за матеріалами Міжнародної наукової конференції (4-5, 16-17 вересня 2008 року)*. Полтава: ПОППО, 133–137.

65. Сергійчук, В. (1991). Іменем Війська Запорозького. Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI – середини XVII ст. Київ: Україна, 253 с.
66. Скочиляс, І. (2008). Ідея Гадяцької унії як легітимізація правового та матеріального статусу Східної церкви в Речі Посполитій (приклад Львівської єпархії) І. Скочеляс. 350-lecie unii hadziaskiej (1658-2008). Warszawa: Wydawnictwo “DiG”, 89–124.
67. Смолій, В., Степанков, В. (2020). Богдан Хмельницький: Полководець, дипломат, державотворець / Наук. ред. Ю. І. Шаповал. НАН України. Інститут історії України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. Київ: Парлам. вид-во, 752 с.
68. Смолій, В., Степанков, В., Горобець, В., Чухліб, Т. (2016). *Дипломатія на «межі світу»: міжнародні відносини та зовнішня політика Української держави (XVII ст. – 1750-ті рр.). Посібник для університетів*. Київ: Вид-во «AMENHOTEP», 320 с.
69. Смолій, В. А., Степанков, В. С. (2001). Дипломатична боротьба за збереження Української держави. Перетворення України на об’єкт міжнародних відносин (1657 – XVIII ст.). *Нариси з історії дипломатії України*. Київ, 163–207.
70. Смолій, В. А., Степанков, В. С. (2014). *Інститут влади в політичній системі України (середина – друга половина XVII ст.)*. Київ: Наукова думка, 244 с.
71. Смолій, В. А., Степанков, В. С. (2008). *Політична система українського суспільства у роки Національної революції XVII століття / НАН України. Інститут історії України*. Київ: Інститут історії України, 120 с.
72. Смолій, В. А., Степанков, В. С. (2009). *Українська національна революція XVII ст. (1648 – 1676 рр.)*. Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 448 с.

73. Смолій, В., Степанков, В. (2019). *Феномен Української національної революції XVII ст.: компаративні та евристичні проєкції* / НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 374 с.
74. Стадник, М. (1910). Гадяцька унія. *Записки Українського наукового товариства у Києві*. № 7, 65–85.
75. Стадник, М. (1911). Гадяцька унія. *Записки Українського наукового товариства у Києві*, № 8, 5–39.
76. Степанков, В. С. (1994). Гетьманство Івана Виговського: соціально-політична боротьба і проблема державного будівництва (серпень 1657 – вересень 1659 р.). *Середньовічна Україна. Збірник наукових праць*. Київ: Наукова думка, Вип. 1, 88–108.
77. Степанков, В. С. (1993). Ідея Української держави й Річ Посполита в середині XVII ст. (1648-1660 рр.). *Польсько-українські студії*. Київ, Вип. 1, 76–87.
78. Таїрова-Яковлева, Т. (2008). Гадяцька угода – текстологічний аналіз. *Гадяцька унія 1658 року* / Редкол. П. Сохань, В. Брехуненко та ін. Київ, 31–49.
79. Федорук, Я. О. (2011). *Віленський договір 1656 року: Східноєвропейська криза і Україна у середині XVII століття*. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 623 с.
80. Чухліб, Т. (2008). Гадяцька угода та ідея її відновлення в українсько-польських відносинах другої половини XVII ст. (до 350-річчя укладення). *Укр. іст. Журнал*, № 3, 45–74.
81. Чухліб, Т. (2008). *Гадяч 1658 року та ідея його відновлення в українсько-польських стосунках (1660-ті – початок 1680-х рр.)*. Київ: Інститут історії України НАН України, 86 с.
82. Чухліб, Т. В. (2005). *Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648 – 1714 рр.* Київ: Арістей, 640 с.

83. Чухліб, Т. В. (2009). *Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр.* 3-тє вид., випр. і доповн. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, 616 с.
84. Чухліб, Т. (2014). Проект «козацького князівства» – історична альтернатива політичного устрою Гетьманщини? *УІЖ*. Вип. 4, 71–93.
85. Чухліб, Т. В. (1993). Українське козацтво в політичних планах Речі Посполитої. *Україна-Польща: Історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції, Кам'янець-Подільський, 29-31 травня 1992 р.* Київ: “Либідь”, 55–62.
86. Щербак, В. (2008). Гадяцький трактат в контексті українського державотворення. *350-lecie unii hadziackiej (1658-2008)*. Warszawa: Wydawnictwo “DiG”, 35–41.
87. Щербак, В. (2019). *Державна ідея в ранньомодерній Україні*. Вінниця: ТОВ «Твори», 220 с.
88. Щербак, В. (1993). Конфесійний фактор у взаємовідносинах українського козацтва з урядом Речі Посполитої до середини XVII ст. *Україна-Польща: Історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції, Кам'янець-Подільський, 29-31 травня 1992 р.* Київ: “Либідь”, 87–96.
89. Щербак, В. (2015). Османський чинник у становленні українського державотворення ранньомодерної доби. *Київські історичні студії: збірник наукових праць*. Київ: Київ ун-т ім. Б. Грінченка, № 1, 38–43. URL:
https://shron1.chtyvo.org.ua/Scherbak_Vitalii/Osmanskyi_chynnyk_u_stanovlenni_ukrainskoho_derzhavotvorennia_rannomodernoi_doby.pdf?
90. Юга, О. (2022). Гадяцький договір 1658 р. у політичній свідомості правлячої верхівки Речі Посполитої. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: історичні науки*, (36). С. 102–115.

91. Яковенко, Н. (1997) *Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.* Київ: Генеза, 380 с.
92. Яковлева, Т. (1998). *Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок Руїни.* Київ: Основи, 447 с.
93. Franz, M. (2006). *Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińnych w XVI – XVII wieku.* Toruń : Adam Marszałek, 476 s.
94. Franz, M. (2008). Unia Hadziacka – idea i marzenia. *350-lecie unii hadziackiej (1658-2008).* Warszawa: Wydawnictwo “DiG”, 156–167.
95. Kaczmarczyk, J. (1994). Hadziacz 1658 – kolejna ugoda czy nowa unia? *Warszawski Zeszyty Ukrainoznawcze. Spotkania polsko-ukraińskie. Studia Ukrainica.* Warszawa, Z. 2, 21–35.
96. Kaczmarczyk, J. (2007). *Rzeczpospolita Trojga Narodów – mit czy rzeczywistość.* Kraków: Księgarnia akademicka, 182 s.
97. Kroll, P. (2008). *Od ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwa w latach 1658–1660.* Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 452 s.
98. Mironowicz, A. (1996). *Prawosławie i unia za panowania Jana Kazimierza.* Białystok: Dział Wydawnictw Filii UW w Białymstoku, 323 s.
99. Tazbir, J. (2008). Ugoda Hadziacka jako utopia szlachecka. *350-lecie unii hadziackiej (1658-2008).* Warszawa: Wydawnictwo “DiG”, 23–34.